

Karolina Echaust

ORCID: 0000-0002-6644-7580

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Adam Mickiewicz University
in Poznań
Institute of Anthropology and Ethnology

**WSPÓŁCZESNE TRADYCJE BARTNICZE
W ŚWIETLE KONWENCJI UNESCO
W SPRAWIE OCHRONY NIEMATERIALNEGO
DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**

**Tree-beekeeping traditions in context of UNESCO
Convention for the Safeguarding of the Intangible
Cultural Heritage**

Słowa kluczowe: bartnictwo, etnologia i antropologia kulturowa, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze, UNESCO

Key words: tree-beekeeping, ethnology and cultural anthropology, natural and cultural heritage, UNESCO

Streszczenie

Artykuł prezentuje analizę badań pilotażowych przeprowadzonych w październiku 2018 roku w Puszczy Augustowskiej w odniesieniu do *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Celem pilotażu było „wejście do środowiska bartników” oraz zebranie materiału empirycznego poprzez prowadzenie etnograficznych badań terenowych. Podczas kilkudniowego pobytu autorka miała możliwość uczestniczenia w warsztatach bartniczych. Efekt wyjazdu terenowego to pozyskany materiał źródłowy, dokumentacja fotograficzna oraz filmowa, dziennik badań terenowych, wywiady nieustrukturyzowane. Niniejszy artykuł przedstawia zjawisko współczesnego bartnictwa na tle wybranych założeń sformułowanych w ramach przyjętej w 2003 roku *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*.

Abstract

The article presents an analysis of research reconnaissance carried out in October 2018 in the Augustowska Primeval Forest in context of *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. The purpose of the research was to “enter the field” and collection of source material. During a few-day stay, I had the opportunity to participate in beekeeping workshops. The result of field trips is the acquired source material, photographic and film documentation, a field research journal, and unstructured interviews. This article aims to reflect on the ethnographical field penetration. I will pay attention to contribute to the results on the background of *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

Wprowadzenie

W 2003 roku w Paryżu została uchwalona *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*¹. Według Hanny Schreiber, jednej z badaczek niematerialnego dziedzictwa kulturowego, wydarzenie to jest wynikiem zmian, jakie nastąpiły w sposobie postrzegania dziedzictwa kulturowego w ciągu ostatnich lat. Od wejścia w życie konwencji minęło 13 lat (Schreiber 2017: 465). Schreiber podsumowała ten czas, formułując 10 spostrzeżeń dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Cyfrowa Etnografia, online). Według Schreiber konwencja z 2003 roku

[...] jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne. Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem. Konwencja 2003 jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom. Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki). Przemyślana implementacja Konwencji 2003 na poziomie lokalnym jest jej największą siłą, która może w praktyce zapewnić realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju. Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji (Schreiber 2017: 465).

W 2011 roku Polska, jako 135. państwo, składając dokumenty ratyfikacyjne, wyraziła zgodę na podejmowanie działań i współpracę międzynarodową w celu ochrony „żywego dziedzictwa niematerialnego” (*Konwencja UNESCO*, 2003). Wymiana wiedzy, doświadczeń i dobrych praktyk powinna prowadzić do rozszerzania się listy reprezentatywnej, która „jest wszystkim” (Schreiber 2017: 465), a tym samym do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego kraju.

Niniejszy artykuł został podzielony na dwie części. Pierwsza dotyczy interpretacji spostrzeżeń Hanny Schreiber w odniesieniu do prowadzonych przeze mnie etnograficznych badań terenowych dotyczących

¹ Informacje dotyczące regulacji prawnych zaczerpnęłam z Dz.U. 2011 nr 172, poz. 1018 *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., URL=<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20111721018> [dostęp z dnia 23.03.2019].

bartnictwa. W drugiej części wskażę dwie perspektywy badawcze będące wynikiem refleksji po zakończeniu badań pilotażowych: perspektywa *badawczy* oraz perspektywa *organizacji*, i skonfrontuję je z pytaniami badawczymi: w jaki sposób działania obu stron przyczyniają się do ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego lasu? Czy istnieją punkty wspólne tych działań?

Etnograficzne badania pilotażowe prowadziłam w dniach 12–14 października 2018 roku w Puszczy Augustowskiej. Celem wyjazdu badawczego było „wejście do środowiska bartników” (Hammersley, Atkinson 2000: 65–73). Było to możliwe podczas warsztatów bartniczych organizowanych przez Fundację „Bractwo Bartne” z Augustowa. Członkom bractwa oraz pozostałym uczestnikom spotkania wytłumaczyłam swoją obecność na tych warsztatach. Od głównego przedstawiciela fundacji uzyskałam zgodę na prowadzenie badań w ramach przygotowywanej pracy doktorskiej. Jednym ze sposobów nawiązania kontaktu i wzbudzenia zaufania wśród grupy było wręczenie wizytówek z takimi informacjami, jak: moje imię i nazwisko, afiliacja, dane kontaktowe (numer telefonu, adres e-mail), tytuł i cel mojej pracy badawczej. W ramach organizowanych przez „Bractwo Bartne” kilkudniowych warsztatów bartniczych miałam możliwość uczestniczenia w dzianiu kłody bartnej, rozmowach na temat ochrony pszczół, puszczy, ekologii. Wyniki badań pilotażowych zilustruję na przykładzie wybranych czterech spostrzeżeń Hanny Schreiber dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Schreiber 2017: 465).

„Konwencja 2003 jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne”

W 2016 roku bartnictwo zostało wpisane na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (URL=http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/ [dostęp z dnia 23.03.2019]). Wpis przyczynił się do postrzegania bartnictwa jako dziedzictwa kulturowego, które należy chronić, gdyż jest to element „polskiej tradycji i tożsamości narodowej” (URL=<http://bartnictwo.com/pl/tradycja/#niematerialne-dziedzictwo>

[dostęp z dnia 23.03.2019]). Na listę NDK² bartnictwo zostało wpisane za sprawą działań fundacji „Bractwo Bartne / Fratrum Mellicidarum” i prof. Krzysztofa Heykego (URL=<http://bartnictwo.com/pl/tradycja/#niematerialne-dziedzictwo> [dostęp z dnia 23.03.2019]). Jednym z celów „Bractwa Bartnego” jest „promowanie działań i zachowań proekologicznych, szczególnie odtwarzanie i rozwój tradycyjnego bartnictwa oraz odtwarzanie, rozwój i ochrona populacji pszczół dziko żyjących”³. Realizacja tego celu odbywa się, między innymi, poprzez organizowanie warsztatów bartniczych, podczas których uczestnicy wykonują kłodę bartną. Po zakończeniu warsztatów uczestnik może zabrać kłodę do domu. Natomiast jedna spośród wykonanych kłód jest zawieszana na drzewie. Warsztaty mają na celu przekazywanie wiedzy dotyczącej dziania kłody bartnej, ale są również okazją do rozmów na temat puszczy, ekologii, pszczół, historii bartnictwa.

Badania terenowe realizuję od 2018 roku z zastosowaniem metod etnograficznych, takich jak studium przypadku (ang. *case study*) organizacji bartnych, działających jako stowarzyszenia, fundacje czy grupy nieformalne. Materiał empiryczny zbieram, prowadząc rozmowy nieustrukturyzowane, wywiady kwestionariuszowe, obserwację uczestniczącą, wykonując dokumentację fotograficzną i audio. Z dotychczasowych rozmów i obserwacji wynika, że wpis na krajową listę NDzK był możliwy dzięki działalności między innymi Fundacji „Bractwo Bartne”, która złożyła wniosek do MKiDN, instytucji decyzyjnej. W przyszłości Fundacja „Bractwo Bartne” planuje wraz z pozostałymi depozytariuszami bartnictwa w Polsce oraz ze stowarzyszeniami białoruskimi złożenie wniosku o wpis na „Reprezentatywną Listę Dziedzictwa Ludzkości UNESCO”. Wyniki rozmów przeprowadzonych podczas badań pilotażowych pokazują, że na Białorusi działa mniej grup sformalizowanych. Wielu bartników z Białorusi prowadzi pasieki leśne w przydomowych gospodarstwach lub w kompleksach leśnych. Natomiast w Polsce tradycje bartnicze odtwarzane są najczęściej przez grupy nieformalne lub organizacje pozarządowe⁴. Z czego wynikają różnice w organizowaniu

² NDK – na potrzeby niniejszego artykułu będę posługiwała się powyższym skrótem oznaczającym niematerialne dziedzictwo kulturowe.

³ Statut fundacji dostępny na stronie internetowej URL=<http://bartnictwo.com/pl/wp-content/uploads/sites/3/2016/07/statut-fundacji.pdf> [dostęp z dnia 23.03.2019].

⁴ Dziennik badawczy prowadzony w dniach 16–17.11.2018 r. przechowywany w dokumentacji K. Echaust.

i zarządzaniu bartnictwem w Polsce i na Białorusi? Z czego wynikają różnice w formalizowaniu się bądź nie grup zajmujących się tradycjami bartniczymi? Jak przebiega proces wpisu na krajową i światową listę dziedzictwa kulturowego UNESCO? Czy funkcjonowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego w strukturach formalnych (tradycje bartnicze w Polsce) bądź pozbawienie go tych form (tradycje bartnicze na Białorusi) ma wpływ na ochronę i zarządzanie dziedzictwem? Udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania nie jest łatwe i wymaga prowadzenia dalszych eksploracji naukowych. Pytania badawcze są wynikiem pilotażu i na tym etapie procesu badawczego pozostają bez odpowiedzi.

„Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem”

W tym miejscu należałoby się zastanowić nad konsekwencjami wpisu bartnictwa na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Pozytywną stroną umieszczenia bartnictwa na liście NDK jest zwrócenie uwagi na ochronę pszczół oraz ich naturalnych siedlisk, jakimi dawniej były „świepoty” w puszczańskich drzewach Europy Środkowo-Wschodniej (Kośla 2013: 36). Obecnie lasy pozbawione są naturalnych barci, ale członkowie organizacji zajmujących się odtwarzaniem bartnictwa często zwracają uwagę na to, że „pszczoły sprowadzone do lasów odnajdują naturalne dziuple i zasiedlają je”⁵. Puszcza Augustowska, według moich rozmówców, jest naturalnym siedliskiem rodzimych gatunków pszczoły środkowoeuropejskiej, linii augustowskiej, co zdecydowanie sprzyja różnorodności biologicznej kompleksów leśnych. Kolejnym pozytywnym wydzźwiękiem wpisu bartnictwa na „Krajową listę NDK” jest dostrzeżenie polskiego bartnictwa jako „wyjątkowej”, „autentycznej” i „unikatowej” tradycji (Schreiber 2017: 476). Wyjątkowość bartnictwa jest podkreślana przez organizację bartniczą w kontekście historycznym jako nieodłączny element polskiej kultury (URL=<http://bartnictwo.com/pl/historia/> [dostęp z dnia 18.04.2019]).

Po 2016 roku zauważa się powstanie nowych organizacji i grup nieformalnych skupionych wokół pszczelarstwa naturalnego oraz bartnictwa. Przykładem takiej inicjatywny bartniczej jest „Leśna Chata”. Z analizy przestrzeni medialnej wywnioskowałam, że działania „Leśnej

⁵ Dziennik badawczy prowadzony w dniach 16–17.11.2018 r. przechowywany w dokumentacji K. Echaust.

Chaty” skupione są wokół wartości skierowanych na ochronę pszczół, a w szczególności pszczoły środkowoeuropejskiej, linii pomorskiej. Grupa powstała w 2017 roku, a jej hasłem przewodnim jest: „Dla pszczół, dla lasu, dla ludzi” (URL=<https://www.facebook.com/naszalesnachata/> [dostęp z dnia 18.04.2019]). Podsumowując wątek listy „żyjącej własnym życiem”, pozwolę sobie na postawienie kilku hipotez, które zostaną zweryfikowane podczas procesu badawczego. Wpis bartnictwa na „Krajową listę NDK” stał się przyczynkiem do powstania organizacji i grup nieformalnych skupionych wokół współczesnego bartnictwa. Bartnicy jako działacze społeczności lokalnych przyczyniają się do zachowania różnorodności biologicznej wybranych kompleksów leśnych. Celem współczesnych bartników jest chęć zachowania w lasach rodzimych gatunków pszczoły środkowoeuropejskiej. Najczęstszymi obszarami działań współczesnych bartników są duże kompleksy leśne, takie jak puszcze („Bractwo Bartne” działające w Puszczy Augustowskiej), czy obszary objęte ochroną gatunkową („Leśna Chata” działająca na terenie Nadleśnictwa Susz i Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego).

W 10 spostrzeżeniach Hanna Schreiber podkreśla zasygnalizowany już przeze mnie wyżej problem lokalności w ramach założeń konwencji o niematerialnym dziedzictwie kulturowym. Działania społeczności bartników na poziomie lokalnym, skupionych wokół organizacji i grup nieformalnych, pozwalają aktywizować społeczność do działań na rzecz ochrony gatunkowej rodzimych ras pszczół. Co istotne, działania bartników nie ograniczają się wyłącznie do społeczności lokalnej miasta, czy wsi, ale wykraczają znacznie poza ten obszar. Za pomocą środków masowego przekazu takich jak strony internetowe, czy media społecznościowe, bartnicy są w stanie dotrzeć do szerokiego grona odbiorców dzielących wartości badanej grupy. Odbiorcami współczesnych tradycji bartniczych przekazywanych w ramach warsztatów bartniczych są pszczelarze i bartnicy z Polski (Wrocław, Poznań, Warszawa) czy Europy (Niemcy, Holandia). Konwencja zatem „jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom” (Schreiber 2017: 476), co widoczne jest poprzez organizację warsztatów bartniczych, czy imprez plenerowych, takich jak „Barciowisko” (URL=<http://bartnictwo.com/pl/blog/> [dostęp z dnia 18.04.2019]).

„Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki). Przemysłana implementacja”

Poruszona przez Schreiber kwestia przemysłanego wdrażania założeń konwencji do dziedziny nauk o człowieku i jego kulturze jest bezdyskusyjnym wkładem w rozwój dyscypliny naukowej, jaką jest etnologia. Schreiber wskazuje, że etnologiczna perspektywa ma długą tradycję badań nad dziedzictwem niematerialnym. Od kiedy etnologia narodziła się jako samodzielna dyscyplina naukowa⁶, w polu jej zainteresowań badawczych były społeczeństwa zamieszkujące zarówno teren Polski, jak i pozostałych obszarów Europy czy reszty świata. Etnolodzy i antropolodzy kulturowi posiadają wiedzę, narzędzia i umiejętności pozwalające na badanie kwestii ulotnych i podlegających przemianom, takich jak niematerialne dziedzictwo kulturowe. Stają się uprzywilejowani do tego, aby poprzez zebrany materiał empiryczny, dokumentację, analizy i interpretacje przyczynić się do rozwoju dyscypliny naukowej. Większość etnografów zajmujących się tematyką dziedzictwa kulturowego, prowadząc badania w terenie, żyje wśród badanej społeczności. Każdego dnia dzielą z nią przestrzeń, prowadzą obserwację uczestniczącą i na podstawie zebranego materiału dokonują analiz mających na celu wypracowanie modeli badawczych dotyczących zakresu ich badań nad dziedzictwem kulturowym.

Bartnictwo jest tą dziedziną dziedzictwa, która znajduje się w kręgu moich zainteresowań i badań naukowych. Do tej pory nie odnalazłam materiału źródłowego, który opierałby się na badaniach nad bartnictwem w kontekście niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a poddane analizie z perspektywy etnologicznej. Bartnictwo doczekało się wielu opracowań, w których najczęściej ujmowane było w ramy historyczne (Barański 1979, Blank-Weissberg 1937, Burszta 1954, Keczyński 2017, Siudowska-Myzykowa 1960, Wróblewski 1987, 1991, 1997, 1998, 2009) jako zjawisko minione, związane z przeszłością, ponadto skupiano się na opisie dziejów tradycji bartnych w Polsce i na świecie. Zebrana literatura stanowi dla mnie ważny punkt wyjścia i jest przyczynkiem do dalszych

⁶ Jak podaje Józef Burszta: „Termin etnologia dla oznaczenia nowej nauki zaproponował Szwajcar, E. Chavannes w 1787 r. w eseju o wychowaniu intelektualnym wraz z terminami etnografia i antropologia [...]. Termin ten rozwinął i spopularyzował A.M. Ampere w pierwszej połowie XIX wieku [...]” (Burszta 1987: 98).

rozważań w kontekście etnologicznym. Narzędzia badawcze i interpretacyjne, jakimi posługują się etnografowie, ułatwiają „przemysłaną implementację” konwencji w ramach realizowanych tematów badawczych z dziedziny niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

„Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji”

Patrząc na bartnictwo przez pryzmat międzynarodowego aktu prawnego, jakim jest konwencja, należy pamiętać o tym, że to, jakie elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdują się bądź w przyszłości znajdą się na światowej liście UNESCO, jest podyktowane wieloma czynnikami. Jednym z nich są starania lokalnych grup społecznych. Tak też było w przypadku badanej przeze mnie grupy bartników z Augustowa. To dzięki staraniom założonej w 2015 roku fundacji „Bractwo Bartne” oraz prof. Krzysztofa Hejkego bartnictwo w 2016 roku zostało wpisane na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (URL=<http://bartnictwo.com/pl/tradycja/#niematerialne-dziedzictwo> [dostęp z dnia 18.04.2019]). Według spostrzeżeń Hanny Schreiber konwencja stwarza pole do działania i ochrony w ramach konkretnego fragmentu dziedzictwa kulturowego, ale z drugiej strony może być przyczyną zbyt dalece idącej „fragmentacji” tych dziedzin i zamknięcia się społeczności lokalnych w obrębie swoich działań i wewnątrz swojej grupy. Czy jest możliwe uniknięcie pogłębiającej się „fragmentacji” środowisk, w ramach których działają organizacje, fundacje, grupy nieformalne? Według Schreiber „największy potencjał i możliwość zatrzymania, a nawet cofnięcia procesu fragmentacji tkwi tutaj zatem w wizji i konkretnym programie, który przedstawić może organizacja międzynarodowa, oraz w pozyskaniu dla takiego programu poparcia państw, które ją de facto tworzą. Scenariusz ten wydaje się jednak mało prawdopodobny” (Schreiber 2017: 497). Bartnicy, z którymi miałam możliwość rozmawiać, są zdania, że należy chronić bartnictwo, gdyż jest ono elementem polskiej historii, tradycji i kultury, a także przyczynia się do zachowania elementu polskiej tożsamości narodowej (URL=<http://bartnictwo.com/pl/tradycja/#niematerialne-dziedzictwo> [dostęp z dnia 18.04.2019]).

Etnograficzne badania pilotażowe są istotne dla dalszych rozważań i ram procesu badawczego. Jak wynika z dotychczasowych rozważań, moje badania pilotażowe w Puszczy Augustowskiej zrodziły nowe pytania badawcze, wokół których ogniskują się kolejne problemy wymagające spojrzenia na społeczność bartników z perspektywy etnografii wielogatunkowej, która „koncentruje się na tym, jak wielość warunków życia organizmów kształtuje się i jest kształtowana przez polityczne, ekonomiczne i kulturowe czynniki” (Kirksey, Helmreich 2010: 545). W ramach tej perspektywy interesują mnie ludzie będący w relacji z ekosystemem leśnym (puszcza, pszczoły), a relacje między nimi są płaszczyzną, wokół której skupia się życie bartników w czasie trwania warsztatów bartniczych.

W dalszej części artykułu rozwinę kwestie dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, analizując zebrany materiał empiryczny z dwóch perspektyw – organizacji i badaczki.

Współczesne tradycje bartnicze formą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego

Prowadząc etnograficzne badania terenowe w społeczności bartników, uczestniczyłam w zorganizowanych warsztatach bartniczych. Jako uczestniczka zajęć zgłębiałam tajniki dziania kłody bartnej, poznając narzędzia i technikę dziania. Natomiast jako badaczka i etnografka zbierałam materiał empiryczny, prowadząc obserwację uczestniczącą oraz przeprowadzając wywiady nieustrukturyzowane. Próba zdefiniowania, czym są współczesne tradycje bartnicze, jest jednym z celów przygotowywanej przeze mnie pracy doktorskiej. Wyróżnione poniżej perspektywy stanowią tło opisu współczesnych tradycji bartniczych i są istotne dla dalszego procesu badawczego. Obie perspektywy zostaną przeze mnie scharakteryzowane w kontekście ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, na przykładzie bartnictwa.

Perspektywa organizacji a perspektywa badaczki

Etnograficzne badania terenowe prowadzę od października 2018 roku. Rok przed wyruszeniem w teren zaczęłam gromadzić i zapozna-

wać się z literaturą dotyczącą bartnictwa. Większość zebranej przeze mnie literatury napisana jest w kontekście historycznym lub biologiczno-przyrodniczym. Do tej pory nie natrafiłam na źródła łączące niematerialne dziedzictwo kulturowe z ekologią kulturową oraz bartnictwem. Oczywiście jest, że gromadzenie literatury będzie trwało przez cały okres procesu badawczego. Ewentualne przyszłe źródła *stricto* związane z tematem mojej pracy wypełnią lukę bibliograficzną. Obecnie mogę pokusić się o stwierdzenie, że prowadzone przeze mnie badania są pionierskie i mają na celu wypracowanie modelu badawczego służącego badaniom niematerialnego dziedzictwa kulturowego z perspektywy ekologii kulturowej.

Etnolodzy i antropolodzy kulturowi podejmujący tematykę dziedzictwa kulturowego mają niełatwą drogę do poznania tego, czym dla danej społeczności, grupy lokalnej, etnicznej, narodowej i każdej innej grupy społecznej jest dziedzictwo kulturowe. Wydawałoby się, że jego instytucjonalizacja i zamknięcie w ramach różnego rodzaju organizacji, fundacji stowarzyszeń znacznie ułatwiło prowadzenie badań nad dziedzictwem. Tak jednak nie jest. Monika Kostera i Łukasz Gawel w swojej najnowszej publikacji *Etnografie instytucji dziedzictwa kulturowego* trafnie opisują aktualne problemy badań nad dziedzictwem kulturowym, poruszając następujące kwestie:

Konstytytywne cechy dziedzictwa kulturowego powodują, że instytucje zajmujące się jego ochroną czy też zarządzaniem nim mają szczególną pozycję. Z jednej strony muszą się zmierzyć z problemem niemożności dookreślenia tego, czym jest dziedzictwo, z drugiej zaś mają prawo dokonywać arbitralnych wyborów, decydując co zostanie zachowane, a co ma być skazane na zapomnienie [...]. Można zaryzykować stwierdzenie, że dziedzictwo jest ostatecznym miernikiem wolności, zarówno jednostki, jak i grupy społecznej czy etnicznej czy narodu. Nikt nie może nas zmusić do przyjęcia czegoś jako własnego dziedzictwa, co więcej: nikt nie może również zabronić nam uznania czegoś za nie (Gawel, Kostera 2018: 7–8).

Wyniki moich badań pilotażowych pokazują, że dla organizacji bartnej głównym celem jest dążenie do zachowania rodzimego gatunku pszczoły środkowoeuropejskiej, linii augustowskiej. Osiągnięcie celu jest możliwe poprzez zakładanie barci i zawieszanie kłód bartnych na drzewach. Istotne jest również stwarzanie najkorzystniejszych warun-

ków dla pszczół w kłodach bartnych zawieszonych na drzewach w puszczy. Jak wynika z przeprowadzonych przeze mnie rozmów, cel ten udało się osiągnąć:

– „W pierwszym roku działalności w 2014 roku założyliśmy pięć barci i trzy kłody, to we wszystkich były pszczoły, połowa czerwiła, później założyliśmy dwanaście, czyli trzy barcie i dziewięć kłód, to w ośmiu były pszczoły, a w 2016 na wiosnę szesnaście. To w ośmiu były pszczoły. Reszta zabita przez osy” – powiedział mi jeden z przedstawicieli bractwa bartnego⁷.

Działalność bractwa bartnego prowadzona jest w kilku wymiarach: edukacyjnym, promocyjnym i upowszechniającym wiedzę na temat bartnictwa oraz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego lasu.

Wymiar edukacyjny jest realizowany przez prowadzenie warsztatów bartniczych. Mają one na celu przekazanie wiedzy i umiejętności dotyczących dziania kłody bartnej oraz nauki wchodzenia na drzewo za pomocą leziwa. Kilka dni spędzonych w Puszczy Augustowskiej nie uczyniło ze mnie bartniczki, ale był to bez wątpienia pierwszy krok do opanowania podstawowych umiejętności i zdobycia wiedzy niezbędnej do dalszej działalności bartniczej. Na wymiar edukacyjny zajęć składają się: wprowadzenie teoretyczne dotyczące narzędzi bartniczych, bezpieczeństwa i higieny pracy oraz praktyczne wykorzystanie wiedzy poprzez wycięcie za pomocą piły spalinowej drewnianego klina w kłodzie i wydrążenie miejsca na gniazdo pszczele przy użyciu tradycyjnych narzędzi, takich jak: piesznia, cieślca, skobliczka, czyli siekierka bartna. Po wykonaniu kłody bartnej każdy z uczestników zabezpiecza swoją kłodę. Należy zaznaczyć, że członkowie bractwa również dzieją kłodę bartną, służąc przy tym w każdej chwili wiedzą, radą i umiejętnościami. Po zakończeniu prac nad kłodami przedstawiciel bractwa wybiera jedną (najczęściej swoją, gdyż uczestnicy zabierają własne kłody do domów), która zostanie podwieszona na drzewie w celu zasiedlenia jej przez rodzinę pszczelą. Ja przekazałam swoją kłodę bractwu, ze względu na brak możliwości transportu jej do domu. Dzianie kłody bartnej nie należy do zajęć prostych. Wymaga ogromnego wysiłku fizycznego. Efektem mojej ciężkiej pracy (oraz pracy jednego z uczestników, który mi pomagał) była gotowa kłoda bartna, która będzie domem dla pszczół.

⁷ Dziennik badań terenowych, s. 24. Rozmowa przeprowadzona w dniu 14.10.2018 r.

Myśl o stworzeniu odpowiedniego miejsca ułatwiającego pszczołom założenie gniazda przyświecała mi podczas pracy nad kłodą. Z rozmów z bartnikami dowiedziałam się, że kłoda jest jednym z czynników, który pozwoli tym owadom przetrwać w lesie. Wiedząc, że zawieszonymi w puszczy kłodami opiekuje się bractwo bartne, miałam świadomość tego, że moja praca przyczyni się do ochrony gatunku, sprzyjając zachowaniu różnorodności biologicznej.

Jako uczestniczka warsztatów z jednej, a badaczka z drugiej strony nie było mi łatwo oddzielić obie perspektywy. Moje zaangażowanie jako badaczki pokazało, że nie jestem na warsztatach wyłącznie po to, aby zebrać materiał badawczy, ale by wraz z innymi uczestnikami warsztatów doświadczyć trudu dziania kłody bartnej. Moja aktywność jako badaczki została przeze mnie zaakcentowana przez rozdanie wszystkim uczestnikom wizytówek, na których krótko scharakteryzowałam mój projekt badawczy oraz udostępniłam moje dane kontaktowe w celu wymiany informacji. Od pozostałych uczestników spotkania odróżniało mnie również to, że w czasie rozmów robiłam notatki. Uczestnicy warsztatów tak samo jak ja wykonywali dokumentację fotograficzną i video zarówno samego dziania kłody bartnej, jak i wchodzenia na drzewo za pomocą leziwa. Warsztaty dokumentowane były również przez organizatorów. Moja obecność jako uczestniczki i badaczki wzbudziła zainteresowanie tak wśród organizatorów, jak i uczestników warsztatów. Dowodem na to są rozmowy na temat przygotowywanej przeze mnie pracy doktorskiej oraz pytania, co mnie interesuje, o czym będę pisała, na jaki temat i dlaczego. Chęć zrozumienia przez uczestników mojej obecności jako etnografki na warsztatach wzbudziła we mnie sporo pozytywnych emocji. Dla niektórych uczestników zajęć pojęcia takie jak „etnologia”, „antropologia kulturowa” czy „ekologia kulturowa” były czymś nowym i do tej pory nieznanym. Rozmowy na temat dyscypliny naukowej i tego, co będzie efektem moich badań terenowych, były przyczynkiem do wzbudzenia zaufania na obu – badaczki i badanych – płaszczyznach. Uważam, że moja otwartość wzbudziła zaufanie wśród badanych, gdyż z dnia na dzień starano się mnie przekonać, co jest warte zanotowania czy udokumentowania oraz co koniecznie powinnam zapisać. Angielscy socjologowie Martin Hammersley i Paul Atkinson podkreślają znaczenie zaufania na początkowym etapie procesu badawczego. Piszą, że: „Jeżeli ktoś nie jest w stanie od samego

początku wzbudzić zaufania i nawiązać osobistych relacji, opartych na zaufaniu, wtedy dostęp zostanie najprawdopodobniej uniemożliwiony” (Hammersley, Atkinson 2000: 82).

Wymiana informacji na płaszczyźnie badacz – badany jest poziomem, przez który przechodził lub będzie przechodzić każdy „terenowiec” dzielący przestrzeń i czas ze swoimi informatorami. Etap „wejścia w teren” jest istotny dla każdego procesu badawczego. Wzbudzenie zaufania wśród informatorów jest według mnie jednym z najtrudniejszych zadań badacza w terenie. Po przeprowadzeniu pilotażu mogę stwierdzić, że mnie się to udało. Uważam bowiem, że istotą pierwszego kontaktu w terenie jest szczerłość i otwartość badacza oraz wyjaśnienie celu badań. Ma to wpływ na dalsze relacje badacz – badany. Potwierdzają to moje zapiski z dziennika terenowego: „Zainteresowało mnie to co wczoraj powiedziałaś i sprawdziłem co to jest ta ekologia kulturowa. Ciekawe. Nigdy przedtem o tym nie słyszałem. Chciałbym przeczytać twoją pracę jak już będzie gotowa”⁸ – powiedział do mnie jeden z organizatorów warsztatów. Rozmowa wzbudziła we mnie ogromną radość. Zdałam sobie sprawę, że moja obecność nie jest obojętna, a wręcz przeciwnie zaciekawia zarówno organizatorów, jak i uczestników warsztatów. Etyczne postępowanie w stosunku do rozmówców jest konieczne na etapie gromadzenia materiału empirycznego ze względu na wiarygodność wyników badań, które zostaną przedstawione w przygotowywanej rozprawie doktorskiej (Hammersley, Atkinson 2000: 82).

Podsumowanie

W czasie etnograficznych badań pilotażowych miałam możliwość uczestniczenia w warsztatach bartniczych zorganizowanych przez działającą na terenie Puszczy Augustowskiej fundację „Bractwo Bartne”. Jako uczestniczka zajęć z jednej strony i badaczka terenowa z drugiej zebrałam wstępny materiał empiryczny obrazujący proces „wejścia do badanego środowiska”. Zebrany materiał badawczy ukazuje fundację w wymiarze edukacyjnym, promocyjnym i upowszechniającym wiedzę na temat bartnictwa. Prowadzenie badań terenowych wśród bartników

⁸ Rozmowa przeprowadzona w dniu 14.10.2018 r. Dziennik badań terenowych, przechowywany w dokumentacji K. Echaust.

uświadomiło mi dwie perspektywy – perspektywę organizacji i badaczki – jako przenikającymi się wzajemnie relacjami, wiedzą i umiejętnościami oraz budującymi zaufanie na obu płaszczyznach. Sądzę, że warsztaty bartnicze w wymiarze edukacyjnym są jednym ze sposobów ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego lasu, ze szczególnym uwzględnieniem roli pszczół w ekosystemie leśnym. Kolejnymi są działania promocyjne czy upowszechniające wiedzę na temat bartnictwa przy okazji imprez plenerowych, spotkań naukowych, wystaw oraz konferencji. Perspektywa wzajemnego zaufania badaczki i badanych jest polem, na którym jest możliwy dalszy proces badawczy z zastosowaniem etnograficznych metod badań terenowych. Badana organizacja bartna jest otwarta na wielowymiarowość form ochrony dziedzictwa kulturowego na przykładzie współczesnych tradycji bartniczych. Monika Kostera i Łukasz Gawęł obrazują poruszaną problematykę w następujący sposób:

Organizacje świadomie sięgające do dziedzictwa [...] wykorzystujące je w budowie własnej pozycji, kultury organizacyjnej, relacji międzyludzkich, z jednej strony mogą korzystać z niewyczerpanego zasobu, a z drugiej przyczyniać się do ciągłego wzrastania. Dziedzictwo bowiem nie ma granic również w wymiarze przestrzennym, nie mogą ograniczać go fizyczne bariery, nie zatrzymają go bramy prowadzące na teren danej organizacji. Dzięki otwartości na dziedzictwo mogą się one wpleść w szeroką sieć relacji budujących społeczności, zapewniając sobie pośród nich trwałe i naturalne miejsce (Gawęł, Kostera 2018: 9).

Na etapie terenowych badań pilotażowych nie byłam w stanie wejść w relacje umożliwiające mi na „głębsze sposoby rozumienia badanego zjawiska” (Ibidem: 10). Dalsze penetracje terenowe pozwolą mi poszerzyć wiedzę na temat współczesnych praktyk bartniczych oraz na głębsze zrozumienie badanego zjawiska w kontekście niematerialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Bibliografia

- Barański S. (1979), *Dzieje bartnictwa w Puszczy Świętokrzyskiej w zarysie*. Okręgowa Spółdzielnia Pszczelarska „Pszczelarz” w Krakowie, Kielce.
- Blank-Weissberg S. (1937), *Barcie i kłody w Polsce*, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, Warszawa.

- Burszta J. (1954), *Znamiona bartne Puszczy Wyszowskiej*, „Lud” 41(1): 530–537.
- Burszta J. (1987), Etnologia, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań.
- Cyfrowa Etnografia, URL=http://cyfrowaetnografia.pl/Content/6210/TomPolski_www_29-01-2018_cz3-4.pdf [dostęp z dnia 18.04.2019].
- Fundacja Bractwo Bartne / *Fratrum Mellicidarum*, URL=<http://bartnictwo.com/pl/> [dostęp z dnia 23.03.2019].
- Gawel Ł., Kosterka M. (2018), *Etnografie instytucji dziedzictwa kulturowego*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Hammersley M., Atkinson P. (2000), *Metody badań terenowych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Keczyński A. (2017), *Z kart historii pszczelarstwa w Puszczy Białowieskiej*. „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 16: 53–80.
- Kirksey E., Helmreich S. (2010), *The Emergence of Multispecies Ethnography*, “Cultural Anthropology” 25(4): 545–576.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego 1976 r.*, URL=http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf [dostęp z dnia 23.03.2019].
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.*, URL=http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst%20Konwencji%20o%20ochronie%20dziedzictwa%20niematerialnego/ [dostęp z dnia 23.03.2019].
- Kośla M. (2013), *Pszczelarstwo w powiecie bytowskim*, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki, Słupsk.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, URL=<http://www.nid.pl/pl/> [dostęp z dnia 23.03.2019].
- Polski Komitet ds. UNESCO, URL=<http://www.unesco.pl/> [dostęp z dnia 23.03.2019].
- Schreiber H. (red.) (2017), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
- Siudowska-Mrzykowska T. (1960), *Materiały do bartnictwa w północno-wschodniej Europie ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Polski*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Wróblewski R. (1987), *Święta pszczoła*, Gospodarstwo Pasieczne Sądecki Bartnik, Nowy Sącz.
- Wróblewski R. (1991), *Polskie pszczelarstwo*, Ossolineum Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wróblewski R. (1997), *Wierzenia i obyczaje pszczelarzy polskich*, Gospodarstwo Pasieczne Sądecki Bartnik, Nowy Sącz.
- Wróblewski R. (1998), *Barcie, kłody, kószki i ule polskie*, Gospodarstwo Pasieczne Sądecki Bartnik, Nowy Sącz.

Wróblewski R. (2009). *Krótką historia pszczelarstwa polskiego*, Gospodarstwo Pasieczne Sądecki Bartnik, Nowy Sącz.

Źródła

Dziennik badawczy prowadzony w dniach 16–17.10.2018 r. przechowywany w dokumentacji K. Echaust.